

EL COMERÇ DE LA NEU A LA PLANA DE L'ARC

LES NEVERES DE LA SERRATELLA I DE LA SERRA D'EN GALCERAN

P. Boira i Muñoz

Introducció

La història de l'ús de la neu ^(1,2) s'inicia a Mesopotàmia cap a l'any 1700 aC. ⁽³⁾ De la zona mediterrània occidental, no tenim referències tan antigues sobre l'ús de la neu, encara que és possible que alguns dels aljubs del poblat ibèric del Castellar de Meca (Aiora) foren depòsits de neu. ⁽⁴⁾

Sembla que a Grècia, al s. v aC, aquest ús era ja general i tot fa pensar que, a l'Atenes de Sòcrates, ja existia un comerç organitzat de la neu. ⁽⁵⁾

A Roma, al s. I, ateses les citacions de diversos autors clàssics, la neu era molt utilitzada, fins i tot per a refrescar el vi, per a la qual cosa s'usava un recipient d'argila o metall (*colum nivarium*) o una simple funda de tela (*saccus nivarius*) que contenia neu. ⁽⁶⁾

Però amb les invasions bàrbares, s'inaugura un període obscur a Occident pel que fa a l'ús de la neu. Seran els àrabs els continuadors de la utilització freqüent del gelat element, i sembla fins i tot que va existir un actiu comerç internacional de neu i gel a la zona Mediterrània oriental i el Pròxim Orient; després, a partir del s. x, l'ús de la neu arribarà al món islàmic peninsular⁰ i el comerç d'aquest element serà freqüent a Còrdova i a Mèrida. Pareix que les croades foren un dels vehicles de transmissió de la tècnica de la neu des de l'Orient fins a l'Occident cristià.

Tot i això, tenim notícies de l'Espanya cristiana medieval que demostren que era bastant coneguda i utilitzada la tècnica de la neu per a refredar i conservar els aliments. Així, al *Codex Calixtinus* de 1160 (autèntica guia medieval del Camí de Santiago), es desaconsella al pelegrí el consum de peix que no fóra de riu, atesa l'absència de « pozos de nieve en los que proveerse de conservante» .⁽⁸⁾ Sembla així mateix que, en les corts de Pere III d'Aragó i de Carles III el Noble de Navarra, la utilització de la neu degué constituir una part dels luxes cortesans.⁽⁹⁾

A la fi del s. xiv i al s. xv, l'ús de la neu als regnes peninsulars era ja habitual entre la noblesa i les classes altes. Alonso de Palència menciona en la seua obra sobre la guerra de Granada el consum reial de neu de Sierra Nevada.

Generalment, s'atribueix al cavaller valencià Lluís de Castellví el paper d'« inventor» o introductor de les tècniques de conservació de la neu en pous, caves o neveres per al nostre País i, en general, per a tot Espanya l'any 1549, per la qual cosa és conegut com D. Luis de la Nieve,⁽¹⁰⁾ encara que sembla que « la invenció» de Castellví tan sols demostra el gran consum que es feia ja d'aquest article a València.⁽¹¹⁾

Sense cap tipus de dubte, l'ús de la neu al nostre País s'havia ja estés a l'últim terç del s. XVI.

Ús de la neu

Tradicionalment, tres van ser els usos a què es van destinar el gel i la neu.⁽¹²⁾ En primer lloc, la conservació dels aliments, com ara el peix, per possibilitar el trasllat terra endins.

En segon lloc —encara que sempre va ser un objecte de polèmica i controvèrsia—, l'ús terapèutic, el qual té una línia de continuïtat des del món clàssic fins a la medicina renaixentista. Referent a aquesta utilització, podem fer dues citacions que ens demostren la importància de la neu a les nostres comarques. La primera correspon a Castellfort: « La nieve era muy utilizada para curar algunas enfermedades, por eso en 1704 Josep Brell, albañil, por consejo del doctor, en la serrada construyó la nevera [...] .»⁽¹³⁾ La segona citació, que situem a la Vila de Morella a les acaballes del s. xviii diu : « Los aprovechamientos terapéuticos más normales eran las sangrías, práctica muy difundida, sobre todo en los procesos febriles, y los refrescos, que se podían administrar en cualquier época del año gracias a las neveras.»⁽¹⁴⁾ També a la Vila de Vilafamés veurem com una de les preocupacions del Consell de la Vila serà que no falte la neu per als malalts.

En tercer lloc, l'ús gastronòmic, tant per refredar aigua, vi i altres begudes, com per la preparació de gelats i xarrups.

L'organització del comerç de la neu⁽¹⁵⁾

Recollida de la neu i introducció als pous

És evident que per recollir neu era indispensable que tinguera lloc una nevada, però sovint la neu caiguda era insuficient per a començar la tasca d'arreglada. Normalment era necessari un pam o pam i mig de neu (segons llocs) per iniciar la recollida. És el que s'anomenava *neu collidora*. El temps requerit per a aquesta tasca no era superior als 4 dies.

En arribar la temporada de les neus, les crides convocaven tots aquells que volgueren acudir a la recollida de neu. No obstant això, en el cas que estem tractant, com també en la majoria de llogarets dels Ports i de l'Alt Maestrat amb neveres de propietat municipal, el més freqüent era fer la recollida de neu a *jornal de vila*.

La neu era recollida amb pales i transportada fins al pou mitjançant senalles i fins i tot cavalleries amb sàrries.

El pas següent era la introducció de la neu en la nevera i la formació de blocs i capes de glaç. La neu es descarregava per la porta del pou, dintre del qual es trobaven ja els treballadors que havien baixat a l'interior mitjançant una corda, o —en el cas de la nevera de la Serra— utilitzant una mena d'escala formada per

lloses incrustades en la paret, les quals encara són visibles a la part inferior de la porta.

Els obrers, provists de pilons, comprimien les capes de neu colpejant de forma rítmica. Al costat de les parets del pou es col·locaven branques per a evitar el contacte directe de la neu amb la pedra i, així, retardar la fusió.

A mesura que s'anava xafant la neu, els treballadors feien la volta al pou amb la finalitat d'aconseguir un mateix nivell en la capa. Normalment, es feien estrats d'un metre, els quals s'aïllaven amb palla. El treball a l'interior del pou era molt dur, per la qual cosa els operaris eren rellevats periòdicament. Era necessari portar un calçat adequat, normalment espadenyes d'espart de sola grossa, i els peus recoberts amb llana.

Acabades totes les operacions, sia perquè s'haguera esgotat la neu, sia perquè la nevera fóra plena, l'últim bloc o tongada es cobria d'una capa de palla superior a les altres. Finalment, es tapiaven les portes per a aconseguir que el pou quedara hermèticament tancat i evitar així la fusió de la neu. També cal dir que moltes neveres, com la de la Serratella i la de la Serra, tenien un túnel desguàs per facilitar l'eixida de l'aigua del desglaç i evitar d'aquesta manera que es mesclara amb la capa de neu immediatament superior i que es poguera produir una ràpida fusió.

El transport de la neu

Després d'haver-la picada, una vegada convertida en glaç a l'interior del pou, es pujava mitjançant cabassos nugats a una corda, utilitzant normalment una corriola. A continuació, ja fora del pou, es compactava i es posava en sàrries o caixes, se li donava forma de bloc i, finalment, es cobria amb alguna matèria aïllant per a conservar-la millor.

Foto 1

Foto 2

Transport de neu a lloms d'ases i a les espatlles d'homes al Pirineu

Cavalleries i carros eren els mitjans de transport. El més freqüent era utilitzar muls o ases allí on els camins no permetien el transport amb carros. Així, la neu de la Serratella es baixava a lloms de muls pel camí Vell de les Coves fins a Alcalà.⁽¹⁶⁾ Les càrregues es cobrien amb sacs i mantes, i també les besties es protegien amb una manta per a evitar que es refredaren. Els muls transportaven fins a uns 140 kg, mentre que els carros transportaven normalment una càrrega i mitja, és a dir, uns 180 kg (una càrrega = 115 kg).

Els desplaçaments s'iniciaven a boqueta de nit, aprofitant la nit per resguardar la neu. L'encarregat del carro o de l'animal portava un document oficial (guia), imprescindible per a fer legal la càrrega de neu. Una part de la neu es perdia pel camí (es considera que aquesta pèrdua oscil·lava entre el 20% i el 30% de la càrrega).

Una vegada arribada la neu a la seua destinació, s'havia de pagar el *dret reial de la neu* (1 diner per lliura de neu, o el que és el mateix, 1 lliura per càrrega de neu). La neu es venia en els llocs indicats; a la ciutat de Castelló hi havia una nevateria, al costat de Santa Maria (encara que va canviar fins a quatre vegades d'emplaçament fins a l'any 1850 en què va ser enderrocada, sempre va estar situada als voltants de la catedral), a la plaça de la Neu (a hores d'ara carrer Arxipreste Balaguer).⁽¹⁷⁾ El venedor era l'arrendatari de l'abast de la neu, encara que a la Serra o a Vilafamés sembla que era el Consell de la Vila el que s'encarregava de la venda del gelat producte. El preu de venda oscil·lava segons el lloc de procedència de la neu.

Impost sobre la neu

Des del començament del s. xvii podem parlar d'un comerç madur i plenament funcional, en l'organització del qual van intervenir les administracions locals, forals i reials. L'elevat consum va convertir aquest producte en objecte d'impostos i cises per recaptar fons per a les hisendes públiques.

El primer impost de què tenim notícia⁽¹⁸⁾ en zona valenciana és l'anomenat *nou dret del General*, acordat a les Corts de 1604, el qual requeia sobre la neu, els naips i els barrets, amb la finalitat d'aplegar recursos per a la defensa marítima del Regne: « Que fos del tot llevat lo dret del nou impost de la seda [...] i paregue que convenia tener quatre galeres que navegassen i correguessen estos mars, fonch forços en les dites Corts augmentar per altres camins lo dret del General, y tenir ab que poder acudir al sustento de dites galeres [...] y així proposaren los Tres Estaments a sa Magestat [...] introduint per una part nous drets del General sobre los nayps, neu y sombreros [...] que cada carrega de neu que entrara en la present Ciutat y demes ciutats, viles y lloch del present Regne, y arrabals de aquelles, y de aquells se hajen de pagar vint sous.»⁽¹⁹⁾

Aquest impost serà conegut popularment com *gabel·lot de la neu*. L'import d'aquest impost (1 lliura per càrrega de neu) es mantindrà fins a la victòria dels Borbons, malgrat que no serà substancialment alterat amb el govern centralista dels Borbons, i tan sols a mitjan s. xviii serà arredonit: 1 reial per arrova, que era quasi el mateix.⁽²⁰⁾ Del cobrament d'aquest impost, es feia càrrec l'arrendador del Reial Dret de la neu (hi havia un arrendador per cada *fillola* o zona en què es dividia cadascun dels dos *quarters* del nostre País: Morella-Catí corresponia a una *fillola*, Castelló a una altra), però aquest el podia rearrendar —per exemple al Consell de la Vila— per una quantitat fixa anual que s'establia per a quatre anys anticipadament. Per exemple, la vila de Vilafamés, que no tenia nevera, rearrenda l'impost de la neu per als anys 1750-1753 per una quantitat anual de 26 lliures,⁽²¹⁾ la qual cosa representa un consum anual de neu superior als 3.000 kg per a una població d'uns 250 veïns (caps de família), mentre que el Consell de la Vila de la Serra d'En Galceran, que tenia nevera pròpia, tan sols paga 3 lliures anuals per la imposició de la neu els anys 1742-1745,⁽²²⁾ la qual cosa només representa un consum mínim (encara que cal pensar que el consum degué ser molt superior) de 350 kg anuals per a una població —això sí— inferior.

El que feia el Consell de la Vila era vendre directament la neu al veïnat del llogaret, per exemple a la Serra,⁽²³⁾ o —cosa més freqüent— arrendar la nevera al millor postor i assegurar-se, així, uns ingressos fixos; però acordava amb l'arrendatari el preu de venda de la neu, el qual oscil·lava als llogarets de l'Alt Maestrat i dels Ports entre 1 i 3 diners la lliura, i fins i tot es donava de franc per als malalts.⁽²⁴⁾

Crisi i desaparició del comerç de la neu ⁽²⁵⁾

A partir de l'any 1850, el comerç de la neu va entrar en una crisi que no va aconseguir superar. Un primer element d'aquesta crisi, pot haver-lo constituït la fi de la *petita edat del gel*. Les conseqüències van ser probablement un augment de les temperatures mitjanes i un descens de les precipitacions; és a dir, seriosos problemes d'aprovisionament de neu, que van afectar més especialment llocs de baixa altitud, com ara la Serratella o la Serra d'En Galceran.

Però l'element decisiu en la desaparició del comerç de la neu és, sens dubte, la irresistible competència del gel artificial. Pels volts de l'any 1920, no degué funcionar ja cap nevera de manera més o menys regular. Finalment, el 22 de maig de l'any 1926 es publicava una reial ordre per la qual els pous de neu passaven a pagar contribució industrial: era la sentència definitiva i la desaparició del comerç de la neu.

El comerç de la neu a la Plana de l'Arc

A la Plana de l'Arc, hi havia dues neveres, la de la Serratella i la de la Serra d'En Galceran, i, per la capacitat d'emmagatzemament, sembla que degueren destinar part de la neu empouada al comerç. Cal suposar que —durant els anys en els quals el gelat element era abundós per haver nevat repetidament i copiosament durant l'hivern, i després d'haver reservat prou neu per a satisfer les necessitats del municipi— la neu sobrera era destinada al comerç.

Pel que fa a la de la Serratella, i ateses algunes informacions, la seua neu degué ser transportada fins a Alcalá⁽²⁶⁾ pel camí Vell de les Coves, per la qual cosa aquest municipi se'n degué beneficiar.

Tocant al municipi de la Serra, podem afirmar amb quasi total seguretat que degué destinar part de la neu empouada a la seua nevera al comerç, almenys aixó és el que semblen demostrar les dades que tenim del període 1740-1744.⁽²⁷⁾ Malgrat que tractarem amb més profunditat les dades d'aquest període posteriorment, podem afirmar que les tres quartes parts de la neu que s'emmagatzemava a la nevera de la Serra eren destinades al comerç. Hi ha motius per a pensar que durant aquest espai de temps —i suposem que degué ser una tendència general al llarg dels anys— el Consell de la Vila de la Serra va poder vendre a altres municipis, o al proveïdor que s'encarregava de subministrar-los la neu, entre 10 i 15 càrregues anuals de neu, o el que és el mateix, entre 1200 i 1800 kg de neu anuals.

Però sembla que les neveres de la Serratella i la Serra no eren les úniques proveïdores de neu a la nostra comarca. Els anys en els quals es degueren produir fortes nevades molts veïns de la Pobla i de Borriol s'erigien en abastidors ocasionals de neu de la ciutat de Castelló; almenys aixó és el que es desprén d'aquesta citació: « En el dia 29 de Febrero de 1796 se empezó a obscurecer la atmósfera y, soplando algún tanto el zierzo, empezó a nevescar aun dentro de esta villa de Castellón [...] . Y por cosa estraña se nota aquí que los de Borriol y La Pobla traían a cargas la nieve y la vendían a los aficionados para comerla; y, entretanto, en la nevatería de esta Villa se vendía la nieve a cinco dineros la libra.»⁽²⁸⁾

Tanmateix, sembla també que alguns arrendataris de l'abast de neu de la ciutat de Castelló (com ara Joseph Font, soguer, que va ser arrendatari de l'abast de neu de la capital durant molts anys) no dubtaven a aprofitar alguna nevada a la nostra comarca per fer provisió de neu, de la qual no degueren pagar cap tipus d'impost, encara que no sempre el negoci els degué eixir bé, atés el que ens diu la següent citació: « La neu que s'arreplegava en el terme de la Pobla, així com l'ús i aprofitament d'ella, era propietat del baró. Al febrer de l'any 1736, l'arrendatari de la neu de Castelló, Josep Font soguer, va fer una gelera sense permís en la partida del Coll de la Mola. La neu era trasladada a Castelló a llocs de muls per un criat de l'arrendatari, que va ser detingut, ell i el *vagage con la carga de nieve y fue multado dicho hombre con 10 L[bra]s.* »⁽²⁹⁾

Però el que ens interessa conèixer és el que es feia als altres llogarets de la comarca que no tenien nevera. Tan sols hem pogut documentar l'existència d'un actiu comerç de neu a Vilafamés, i també, encara que no de forma explícita, a Borriol; però cal pensar que, a la resta de municipis de la Plana de l'Arc, l'abast de la neu degué produir-se de manera semblant al que hem documentat en la vila de Vilafamés.

Cal suposar que els llogarets de la part nord de la comarca (les Coves, la Torre dels Domenges i segurament també la Vilanova) s'abastien de neu de la nevera de la Serratella i segurament també d'algunes neveres de l'Alt Maestrat, mentre que als municipis de la resta de la comarca la neu degué provenir de la Serra d'En Galceran i sobretot de Penyagolosa.

Hem pogut constatar documentalment el comerç de la neu a la vila de Vilafamés a partir de l'any 1638,⁽³⁰⁾ (« que si tomas lo barber vol portar neu que la porte ason arrisch y que la vila no hixca en res ») i pel que sembla, el Consell de la Vila no vol saber res d'aquest negoci encara que, tan sols cinc dies després de prendre aquest acord, determina donar uns diners al cirurgià perquè tinga neu per als malalts (« que al sirujà selidone 3ll. porque tinga neu fins a St. Miquel [...] »), la qual cosa ens anticipa allò que estarà molt present al llarg del segle en els acords del Consell de la Vila de Vilafamés: la preocupació que no falte la neu per als malalts, per la qual cosa podem afirmar que l'ús terapèutic de la neu degué ser una constant a Vilafamés i a tots els llogarets de la Plana de l'Arc en general.

Sembla que, a la primera meitat del segle xvii, el Consell de la Vila de Vilafamés no intervé directament en la compra de la neu per al municipi, tot i

que destina una quantitat anual d'« ajuda per a la neu» , segurament perquè es done de franc als malalts. Així ho podem constatar els anys 1643 (« Se determina que la vila dones 3ll. de ajuda a la persona que portara neu ala present vila per raho pera malalts») i 1645 (« Se determina que pues esta vila acordara donar pera ajuda de costa alguna cosa pera que hiaja neu ques donen dos lliures y deu sous haço per sia cas alguns pobrets cauran malalts en lo estiu»).

A partir de l'any 1658, el Consell augmenta considerablement la consignació per l'abast de neu, sempre amb vista que no falte el gelat element per als malalts (« Se determina que pera que yaja neu tot lo estiu en la present Vila fins a St. Miquel al menys se done de ajuda de costa vin y sis lliures reals ab pacte que agen de donar neu a quin vullga en General y en particular als malalts»).

Serà a partir de l'any 1666 quan el Consell de la Vila de Vilafamés ajuste l'abast de neu per a la vila amb un proveïdor, posant-li certes condicions, entre les quals destacarà sempre la preferència que tindran els malalts (« Se determina que lo tracte de la neu se ajuste en Julio carreres donantli les 25 ll. demana ab que aja neu fins a les festes de la sanch i condició que no falte ab que sempre sien preferits los malalts en cas se veja a de faltar [...] »). Altres anys seran els jurats de la vila els encarregats de buscar la provisió de neu, atesa la condició de bé comú, com ocorre l'any 1669 (« Se determina que y aja neu com lo any pasat donant comissio als jurats pera que ajusten compren lo que puguen pues es de conveniencia per al be comu y en particular per als pobres adobant les mans.»). L'intervencionisme del Consell arriba fins i tot a prohibir que es done neu a una determinada persona, tal com ocorre l'any 1665 (« Se determina que no selidone neu Joan de la font»), la qual cosa ens fa pensar que tal vegada el Consell de la Vila determinava a quines persones (pobres i malalts) havia de donar-se la neu de franc.

També a partir de l'any 1666, el Consell de la Vila de Vilafamés nomenarà una persona (*seder*) encarregada de cobrar la neu o almenys algun tipus d'impost municipal sobre aquesta (seda), amb la finalitat de cobrir les despeses que ocasionava l'abast del gelat element (« [...] y que es pesse seda y carrega la cobrança per conte de la vila. [...] y que lo nomenar seder pera cobrar la seda es posava pera recobrar lo que la vila dona [...] »). Se determina y es dona comisió als jurats pera que fassen la seda de la neu a quatre mans nomenant seder a Andreu Albella. Se determina que pera la vila y pera quey aja neu se done per ella lo mateis que ara un any que son 25 ll. y que estes se repartixquen per cases fent seda y posant seder. Se determina yes nomena enseder pera la seda de la neu de present vila y del corrent any al infraescrit Franscesc Tora major»). Volem advertir que l'any 1604 el Real Dret de la neu va substituir l'impost que es cobrava sobre la seda, per la qual cosa no ens pot resultar estrany que en determinats llogarets, al llarg del segle xvii, es nomenara seder la persona que cobrava l'impost o tal vegada l'import de la neu (seda) que es venia.

Cal pensar que, al llarg del segle xvii, als altres llogarets de la Plana de l'Arc degué hi haver en els consells municipals una preocupació semblant a la de Vilafamés pel que fa a l'abast de neu i especialment pels malalts, atés l'ús terapèutic del gelat element que es feia pertot arreu.

El que no hem pogut documentar ha estat el lloc de procedència de la neu, encara que pensem que degué provenir de Penyagolosa, si tenim en compte que, molt probablement, la nevera de la Serra d'En Galceran no estava encara bastida al s XVII.

Al segle XVIII —pel que sabem del període 1740-1744 a la Serra,⁽³¹⁾ i que comentarem quan parlem de la nevera d'aquest municipi—, sembla que degué ser també el Consell de la Vila de cada llogaret el que es feia càrrec de l'abast de neu, i sembla també que degué hi haver la mateixa preocupació pels malalts i l'ús terapèutic de la neu que hem documentat a Vilafamés al segle anterior.

Tocant al consum de neu que es feia al segle xviii als municipis de la comarca, hem pogut documentar l'impost que van pagar els municipis de Borriol i Vilafamés al llarg de tres períodes d'aquest segle (també el llogaret de la Serra). De manera que el Consell de la Vila de Borriol va arrendar el dret del gabellot de la neu (impost sobre la neu) els anys 1750, 1754 i 1758⁽³²⁾ per les quantitats de 20 ll., 21 ll. i 22 ll. anuals respectivament (recordem que el Reial Dret de la neu es pagava per períodes de quatre anys i equivalia a 1 lliura per càrrega de neu que es venia en el municipi, encara que cal no oblidar que el frau era bastant important). Aquestes quantitats ens permeten determinar que a la vila de Borriol, a mitjan segle xviii, es degueren consumir bastants més de 20 càrregues anuals de neu (uns 2500 kg). En el cas de Vilafamés, el Consell de la Vila va pagar els anys 1734, 1750 i 1758 pel dret del gabellot de la neu les quantitats de 25 ll., 26 ll. i 27 ll. anuals;⁽³³⁾ com veiem, quelcom superiors a les de Borriol, la qual cosa significava un consum de neu anual superior als 3000 kg (entre 25 i 30 càrregues de neu), encara que nosaltres pensem que degué ser significativament superior. Tot això per a una població que, en el cas de Vilafamés, degué acostar-se als 250 veïns (caps de família) a mitjan segle xviii. Per les mateixes dates, la Serra d'En Galceran pagava pel dret del gabellot de la neu⁽³⁴⁾ entre 3 i 3'5 lliures anuals, la qual cosa significava un consum mínim anual de 3 o 4 càrregues de neu (uns 400 kg), tot i que la població era molt inferior a la de Borriol o Vilafamés.

Al segle xix, hem pogut documentar l'abast de neu a la vila de Vilafames⁽³⁵⁾ durant el període 1857-1870. Al llarg d'aquests anys, entre les despeses que fa el Consell de la Vila, figura un apartat « Abasto de Nieve» , en el qual s'especifica el nom de l'arrendatari de l'abast de neu de la vila i la quantitat destinada. En alguns casos, diu també « según expediente de subasta» , per exemple l'any 1866 (« Abasto de Nieve. A Cristobal Trilles por abastecer de nieve según expediente de subasta [= 400 reials?] »). L'esmentat Cristòbal Trilles figura com a arrendador de l'abast de neu al llarg dels anys, llevat de l'any 1868 (Don Tomàs Guia) i l'any 1868 (Don Tomas Salvador). Suposem que el que feia el Consell de la Vila era arrendar l'abast de la neu al millor postor, sota certes condicions, i, a més a més, era el propi Consell el que proveïa la neu per als pobres i els malalts, ja que no hem pogut constatar cap

partida d'ingressos en aquests anys pel concepte de neu. El que sí hem pogut constatar és un augment espectacular de les despeses per l'abast de neu l'any 1870 respecte als anys anteriors. Com que no sabem el preu de compra de la neu en aquesta vila en aquestes dates, ens resulta quasi impossible determinar la quantitat de neu consumida, tot i que sembla que era important. Tampoc no sabem si aquesta neu que comprava el Consell de la Vila era tan sols per als pobres i malalts, ja que —si atenem el preu que paga Vila-real per arrova de neu (8 reials) l'any 1865—⁽³⁶⁾ resulta que Vilafamés tan sols comprava en aquestes dates entre 3 i 5 càrregues de neu, la qual cosa ens fa pensar que el Consell de la Vila no participava de la venda de la neu al públic en general.

El comerç de la neu a la Plana de l'Arc degué finalitzar de forma paral·lela al de la capital de la província, atesa la seua proximitat; de manera que, a les acaballes dels segle XIX o a l'inici del segle XX a tot tardar, ja no es degué comerciar en neu a la nostra comarca, ja que el glaç artificial, produït a les primeres fàbriques de gel degué substituir el natural.

La Nevera de la Serratella

Localització: Aquesta nevera era situada al nucli urbà de la Serratella, a 780 m d'altitud, al carrer de la Nevera, a mà esquerra, en el que ara és l'últim edifici del carrer, abans d'arribar a la plaça de l'Església.

Avui en dia, el depòsit es troba terraplenat i no hi resta cap tipus d'indici de la antiga nevera, tan sols el túnel desguàs.

Aquest pou de neu, terraplenat al començament dels anys 60, estava orientat cap al SE i era de maçoneria de pedra dels voltants, lligada amb morter de calç. El pou era circular, amb un diàmetre de 3'5 m a 4 m i una profunditat tal vegada superior als 8 m, amb una capacitat d'emmagatzemament d'uns 100 m³. Tenia coberta de maçoneria de pedra, també lligada amb morter, al centre de la qual hi havia una obertura zenital tapada amb una llosa.

L'accés al depòsit es feia pel carrer de la Nevera, que era al mateix nivell que la part superior del mur del pou. A la part SE, el mur del clot s'elevava més de 4 m per damunt del nivell del terreny, el qual fou rebaixat més d'1 m quan es van fer les obres que van concloure amb el terraplenament de la nevera i la construcció d'un carreró i unes escales a la part SE del depòsit, que afronta amb el mur del pou. Finalment, l'espai ocupat per la nevera, terraplenat i anivellat amb el carrer de la Nevera, va ser aprofitat per a construir un magatzem, que és el que veiem a hores d'ara.

Foto 3

Foto 4

Indret on era la nevera Túnel desguàs de la nevera

Aquesta nevera tenia un túnel desguàs que recorria quasi 200 m, fins a desaiugar al rierol que corre per la part SE de la Serratella. Aquesta canalització existeix encara actualment, i es pot veure l'eixida del túnel enfront

d'on són, a hores d'ara, els llavadors municipals. Segons informacions orals d'algunes de les persones més majors de la Serratella, aquest túnel desguàs és de grans dimensions en alguns trams i passa per davall de les cases d'aquesta part del poble; i fins i tot va servir d'amagatall en els temps de la Guerra Civil.

La propietat de la nevera degué ser municipal, encara que no podem saber si era el Consell de la Vila l'encarregat d'empouar i vendre la neu —com ocorria a la Serra d'En Galceran cap al 1740— o era arrendada al millor postor la seua explotació —com ocorria a molts llogarets dels Ports i de l'Alt Maestrat.

Cobertes les necessitats municipals, la neu emmagatzemada, era destinada al comerç, tal com veurem que ocorria en la Serra. Sobre això, en un article de J. Ll. Viciano,⁽³⁷⁾ llegim: « [...] la de la Serratella, desapareguda, estava en la mateixa població, en el carrer de la Nevera, prop de l'església. La neu d'aquesta es portava en cavalleries a Alcalá, des d'on en tren era enviada a València i Barcelona [...] » . Ens sembla quasi impossible que aquesta nevera participara d'un comerç a tan gran escala, entre altres motius per la reduïda capacitat del depòsit. Sí hem pogut constatar, en canvi, el transport que es feia d'aquest gelat producte pel camí Vell de les Coves fins a aquest municipi i, des d'aquí fins a Alcalá, puix que aquest comerç perviu encara en la memòria d'algunes persones majors de la Serratella, que ho van oir contar als seus avantpassats, i amb les quals vam tenir l'oportunitat de parlar.

Així mateix, alguns dels nostres interlocutors recordaven haver oït parlar del mul blanc de Joaquín Tena, al qual sembla que carregaven amb quasi 200 kg de neu fins a Alcalá.⁽³⁸⁾

Ningú no recordava haver vist omplir la nevera de neu, i fins i tot una persona ens va referir que alguna vegada son pare, que a hores d'ara seria centenari si no haguera mort, li va dir que no mai havia vist posar neu a la nevera, la qual cosa ens permet deduir que aquest depòsit va deixar d'empouar neu a les acaballes del s. XIX o, a tot estirar, els primers anys del s. XX.

Res no podem dir, en canvi, sobre l'època de construcció d'aquesta nevera, tan sols sabem que ja era bastida l'any 1744. « Aquestes obres, que es portaren a terme entre 1744 i 1747 per l'obrer de la vila d'Albocàsser Francesc Albert, el qual anys després bastirà l'ermita de Sant Joan Nepomucé, consistiren, per una banda en reparar el campanar, "el qual estava fundat sobre quatre parets i amb quatre finestres damunt la bòveda endret lo cor, en lo cantó devés la nevateria" [...] » , tal com ens diu F. Olucha.⁽³⁹⁾ Nosaltres pensem que aquesta nevera degué ser construïda a les acaballes del s. XVII o a l'inici del s. XVIII.

La Nevera de la Serra d'En Galceran

Localització: Si arribem a la Serra d'En Galceran per la carretera dels Rosildos, trobarem a l'entrada del poble una font amb un abeurador. Situats en aquest indret, ens dirigirem cap al carrer de baix, on a uns 100 m, enfront d'una barana metàl·lica que trau el cap al barranc, a mà esquerra, veurem una paret amb una

petita porta de fusta a nivell de terra, que té l'aspecte de depòsit d'aigua. Som a la nevera de la Serra, a 750 m d'altitud

La part interior d'aquesta construcció, tan modificada exteriorment, és una nevera, lleugerament transformada: la de la Serra, una de les més ben conservades de la província de Castelló.

Foto 5

Foto 6

Exterior de la nevera Interior de la nevera

Foto 7

Foto 8

Volta de la nevera. Obertura zenital (exterior)

Aquest depòsit, orientat cap al N, té una profunditat de 5'9 m des del nivell actual de la porta. Aquesta porta lateral, que mira cap al N, va ser transformada l'any 1977, juntament amb la resta de la nevera, que va ser reconvertida en depòsit d'aigua municipal. La porta, en ser parcialment tapiada i passar de tenir una altura d'1'4 m a la meitat, 0'7 m, va atènyer el nivell actual del carrer i, per aquest espai reomplert, es van introduir les canonades que canalitzaven l'aigua des de l'exterior. Així mateix, es va acoblar una escala de ferro per a accedir al fons del pou, la qual substituïa les lloses de pedra planes, encara visibles a la part inferior de la porta lateral, que permetien antigament l'accés al pou. També va ser lluada amb algeps la paret interior del pou fins al nivell antic de la porta i, fins i tot, arrebossada amb morter fins a una altura de 0'6 m per damunt de la porta.

La porta lateral, d'1'4 m d'altura abans de la transformació, té una amplària de 0'65 m a la part interior i 0'85 a la part exterior; pel que fa al mur del pou, de maçoneria de pedra travada amb morter, té una amplària de 0'9 m.

Foto 9 Foto 10

Interior de la nevera Porta i esglaons d'accés a l'interior

Imatge 11

Plànol de la nevera de la Serra d'En Galceran

La coberta del depòsit és una espectacular i preciosa volta de falsa cúpula construïda amb maçoneria de pedra lligada amb morter, i forma una interessant volada que finalitza amb una obertura zenital formada per quatre carreus de pedra saulosa de 0'8 m per 1 m de costat.

L'alçària des del nivell de la porta fins a l'obertura zenital és de 3'4 m, la qual cosa ens dóna una profunditat total de la nevera de 9'3 m. El diàmetre interior del depòsit és de 7'1 m, per tant la capacitat estimada d'emmagatzemament de la nevera de la Serra degué ser superior als 300m³.

La part exterior del depòsit, totalment transformada a hores d'ara, està formada per un mur a la part N (on s'obri la porta lateral, de 3'2 m d'alçària) i un altre mur a la part S (carrer de la Font). Aquests dos murs tanquen l'espai que hi resta entre les dues edificacions de considerable altura i que limiten la construcció per les parts E i O.

Aquesta nevera tenia un túnel desguàs que s'obria cap al vessant del barranc, després de recórrer uns 30 m, el qual va ser cegat amb formigó els anys 70, quan es van portar a terme les obres del carrer i les reformes que van convertir la nevera en depòsit d'aigua municipal. L'única font documental que hem trobat sobre la nevera de la Serra d'En Galceran ha estat una escriptura notarial de Thimotheo Torres, notari de Bell-lloch del Pla, còpia del *Llibre de Comptes del Consell de la Vila de la Serra*, de data 8 de febrer de 1745, on figuren els ingressos i despeses del Consell de la Vila des de l'any 1740 fins a l'any 1744.
(40)

Atesa aquesta informació, podem assegurar que la nevera de la Serra ja estava bastida l'any 1740. Nosaltres pensem que degué ser construïda a l'inici del s. xviii, quan el comerç de la neu era al moment més àlgid, quan molts llogarets situats a una altitud prudencial, normalment superior als 700 m, van construir neveres amb la finalitat d'assegurar l'abastament del gelat element per cobrir les necessitats municipals, entre les quals destacava l'ús terapèutic que es feia de la neu. Així va ocórrer, a més de la Serra, en altres llocs, com ara Albocàsser, Culla, Castellfort, Vilafranca..., llogarets on sabem que, a l'inici del s. xviii, es van construir neveres per a ús municipal (segurament també la nevera de la Serratella degué ser bastida en aquesta época). En general, entre el s. xvii i la primera meitat del s. xviii, quasi tots els pobles dels Ports, la Tinença de Benifassà, l'Alt Maestrat i els pobles dels voltants de Penyagolosa, van construir neveres, encara que moltes d'aquestes —com ara la nevera i les geleres de Penyagolosa, la nevera Vella de Catí i la de la font dels Regatxols d'Ares— van ser bastides amb finalitat comercial.

Cal dir que, en el cas de la Serra d'En Galceran, degueren ser molts els anys en què no es podia emmagatzemar neu a la nevera, per falta del gelat element, ja que, si bé hi havia anys en què no era segura la neu a Penyagolosa (tal com ens demostra un document d'arrendament de neu de la ciutat de Castelló de 30 de setembre de l'any 1747, en el qual llegim: « Se subasta el abasto de la nieve a favor de José Font soguero de esta postura a 2 dineros la libra Noviembre hasta Abril inclusive y los restantes meses a 3 dineros y en caso de no caher nieve en Penyagolosa y haverse de traer de Aragón a 5 dineros la libra por 4 años a contar del 1 de Marzo de 1748»),⁽⁴¹⁾ molts degueren ser els anys en què a la Serra no degué caure *neu collidora*. Per exemple, cal pensar que l'any 1742 no es va empouar neu a la nevera de la Serra, o almenys no se'n va emmagatzemar prou per a vendre (« Otrosí de lo que se saca de la nieve que se vendió [...] en el quarenta y dos nada [...] »).

La nevera de la Serra era de propietat municipal (« Otrosí se encuentra que por el coste de allendar la Nevera y vender la nieve ha pagado [el Consell de la Vila] [...] »), ja que era el Consell el que s'encarregava de vendre la neu, omplir la nevera, reparar-la... I continuà sent de propietat municipal fins a l'any 1997, quan amb criteri poc encertat

—pensem nosaltres— el Consell de la Vila de la Serra d'En Galceran va vendre la propietat en pública subhasta.

Tocant a l'ús que es feia de la nevera de la Serra, cal pensar que la neu emmagatzemada degué servir principalment per a cobrir les necessitats dels veïns del llogaret —sense descartar l'ús comercial, com veurem més endavant—, i fins i tot pensem que, en els anys d'escassetesa de neu, el Consell de la Vila degué comprar-ne d'altres llocs per poder atendre les necessitats més imperioses, com ara atendre els malalts, a qui probablement, tal com ocorria en altres municipis, degué donar-se la neu gratis. Pensem així perquè, l'any 1742, el Consell de la Vila res no va ingressar per la venda de neu (« Otrosí de lo que se saca de la nieve que se vendio en el año [...] en el de quarenta y dos nada [...] »), però, en canvi, aquest mateix any el Consell sí va pagar uns diners per les despeses que li comportava omplir la nevera i vendre la neu (« Otrosí se encuentra que por el coste de allendar la Nevera y vender la nieve ha pagado en el año [...] en el de quarenta y dos diez y nueve Libras Trece sueldos y tres [...] »). Insistim que aquestes dades ens fan pensar en la possibilitat que, els anys en els quals no s'empouava neu suficient a la nevera de la Serra, el Consell de la Vila en degué portar d'algun altre lloc per poder atendre les necessitats municipals.

També sabem que el Consell de la Vila de la Serra d'En Galceran pagava l'impost corresponent per la neu que consumia el municipi (recordem que l'anomenat gabellot de la neu era d'una lliura per càrrega de neu). Així llegim: « Otrosí; se encuentra pagar dha Villa por el imposito es encabesamiento de la nieve en el año quarenta, tres Libras y media, en el de quarenta y uno tres libreas, y media; en el de quarenta y dos, quarenta y tres, y quarenta y quatro, tres Libras en cada un año [...] » . Recordem que el dret del gabellot de la neu era una quantitat fixa anual, calculada per a un període de quatre anys, prenent com a base de càlcul el consum de neu de l'any anterior al període de quatre anys. Atesa aquesta informació, cal suposar que el Consell de la Vila de la Serra declarava haver consumit una quantitat anual mínima (sempre era bastant inferior a la real) de tres càrregues de neu o —el que és el mateix— 30 arroves (= uns 350 kg); o siga, unes mil lliures de neu. Si suposem que el Consell de la Vila de la Serra degué vendre la neu a dos diners la lliura (aquest era el preu al qual es venia la neu a la ciutat de Castelló a l'hivern de l'any 1747, segons hem vist anteriorment),⁽⁴²⁾ això ens donaria uns ingressos de dos mil diners, és a dir, unes 8 lliures. Si, com ja hem dit, la quantitat que es declarava era sempre bastant inferior al consum real, podem calcular que el Consell de la Vila de la Serra ingressava entre 8 i 12 lliures anuals per la venda de neu als veïns del municipi entre els anys 1740 i 1744 (a l'excepció de l'any 1742). Per tant, hem de suposar que tots aquests anys el Consell de la Vila de la Serra va tenir uns ingressos addicionals per la venda de neu fora del municipi. Tanmateix, hem d'advertir que fer aquest càlcul prenent com a base

el dret del gabelot de la neu és poc de fiar; sembla evident que, si els ingressos per la venda de neu van oscil·lar en aquest període entre les 30 i les 50 lliures, el Consell de la Vila de la Serra degué vendre el 75% de la neu empouada en la nevera —evidentment, en anys de nevades fortes—, a altres municipis. Per tant, la nevera de la Serra d'En Galceran degué tenir també un ús comercial, la qual cosa tampoc no ens ha d'estranyar si atenem a la capacitat d'aquesta nevera, molt superior a les possibles necessitats d'aquest llogaret que, a mitjan s. xviii, no degué ultrapassar els 100 veïns.

Cal pensar que els « clients » de la nevera de la Serra degueren ser els municipis de la Plana de l'Arc, fonamentalment Vilafamés, Cabanes, Borriol i Bell-lloch del Pla, atés que les Coves de Vinromà degué consumir neu de la Serratella (recordem que hem constatat documentalment el consum de neu a Vilafamés i Borriol al s. xviii encara que desconeixem la procedència del gelat element). Fins i tot podem pensar que la neu de la nevera de la Serra, en els anys d'abundor, degué ser comercialitzada a la ciutat de Castelló, on hi havia una gran demanda del blanc producte.

La nevera de la Serra degué rebre neu fins a l'inici del s. xx i, tal vegada i ocasionalment, es va emmagatzemar neu fins a la segona dècada del segle passat.

Cruz, J.; Segura, J. M. *El comercio de la nieve. La red de pozos de nieve en las tierras valencianas*. València: Generalitat Valenciana, 1996.

² Mallol Ferrándiz, J. *Alicante y el comercio de la nieve en la Edad Moderna*. València: Ajuntament, 1991.

³Vernet, J. *La cultura hispanoárabe en Oriente y Occidente*. Barcelona: Ariel, 1978. [Citat per Mallol Ferrándiz, J. *Ibidem*, pàg. 17]

⁴López, F.; Ortiz M. J. *Pozos de nieve*. Almansa: Editorial de los Autores, 1992. [Citat per Cruz, J. ; Segura, J. M. *Ibidem*. pàg. 18]

⁵Capel Sáez, H. « Una actividad desaparecida en las montañas mediterráneas el comercio de la nieve » . *Revista de Geografía* [Barcelona], 4, núm. 1 (1970), pàg. 6. [Citat per Mallol Ferrándiz, J., *Ibidem*, pàg. 18]

⁶Acovitsiòti-Hameau, A. « Les glacières de Provence » . *Archeologia*. [s. II.], núm. 206 (1985), pàg. 6. [Citat per Mallol Ferrándiz, J., *Ibidem*, pàg. 17]

⁷Vernet, J. *La cultura hispanoárabe en Oriente y Occidente*. Barcelona: Ariel, 1978. [Citat per Mallol Ferrándiz, J. *Ibidem*, pàg. 17]

⁸Capel Sáez, H. *Ibidem*, pàg. 6. [Citat per Cruz, J.; Segura, J. M. *Ibidem*, pàg. 19]

⁹Capel Sáez, H. *Ibidem*, pàg. 6. [Citat per Mallol Ferrándiz, J., *Ibidem*, pàg. 19]

¹⁰Almela, F. « Historieta de la horchata de chufas » . *Butlletí de la Societat Castellonense de Cultura*. [Castelló de la Plana], 14, a. 1933, pàg. 59-78.

¹¹Perales, J. B. *Historia general del Reino de Valencia*. Barcelona: Terraza-Aliena y Compañía, 1878. [Citat per Cruz, J.; Segura, J. M. *Ibidem*, pàg. 24]

¹²Cruz, J.; Segura, J. M. « Avanç al catàleg de dipòsits de neu al País Valencià » . A *Arqueologia Industrial: Actes del I Congrés del País Valencià*. Alcoi, 1990, pàg. 207-208.

¹³Miralles, Mn. Joseph. *La Villa de Castellfort*, pàg. 62. [Mecanoscrit original, també publicat en *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura* [Castelló de la Plana], 42, a. 1966]

¹⁴Valdevira González, J. « La Gobernación de Morella según las Fuentes Histórico-Geográficas del último tercio del s. xviii » . *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura* [Castelló de la Plana], 41, gener-març 1990, pàg. 207-208.

¹⁵Mallol Ferrándiz, J. *Ibidem*, pàg.115-129.

¹⁶ Viciano Agramunt, J. Ll. *La Nevera*. Castelló, 1980.

¹⁷ Traver Tomás, V. *Antigüedades de Castellón de la Plana*. Castelló [s.n.], 1982.

¹⁸ Cruz, J. ; Segura, J. M. *Ibidem*, pàg. 209.

¹⁹ Mora de Almenar, G. R. *Volum e recopilació de tots els furs y actes de Cort respectant a la Casa de la Diputació y Generalidad de la Ciutat y Regne de Valencia*. València, 1625, pàg. 151. [Citat per Cruz, J. ; Segura, J.M. *El comercio de (...)*, pàg.36]

²⁰ Equivalències de pesos i monedes:

Mesures de pes	
1 càrrega = 10 arroves	☐ 1 arrova = 36 lliures
1 arrova = 11'5 kg	☐ 1 lliura = 11 unces
Monedes	
1 lliura = 20 sous	☐ 1 sou = 12 diners
1 lliura = 12 reials	☐ 1 reial = 20 diners
4 reials = 1 PTA	

²¹ Arxiu Històric Provincial de Castelló. Veg. apèndix documental, document 11.

²² Arxiu Baronia Casalduch Vallés. Veg. apèndix documental, document 6.

²³ Arxiu Baronia Casalduch Vallés. *Ibidem*.

²⁴ Arxiu Històric Provincial de Morella. *Protocols notarials de Gabriel Sorribes (Sorita), 24 de febrer de 1799*. [Citat per Cruz, J.; Segura, J. M. *Ibidem*, pàg. 39]

²⁵ Cruz, J. ; Segura, J. M. « Avanç al catàleg [...] » , pàg.209.

²⁶ Viciano Agramunt, J. Ll. *Ibidem*.

²⁷ Arxiu Baronia Casalduch Vallés. *Íbidem*.

- ²⁸ Rocafort, F.J. *Libro de Cosas Notables de Castellón*. Castelló [s.n.], 1945, pàg.100 –101.
- ²⁹ Arxiu Baronia Casalduch Vallés. Veg. apèndix documental, document 5.
- ³⁰ Arxiu Municipal de Vilafamés. Veg. apèndix documental, documents 1 i 2.
- ³¹ Arxiu Baronia Casalduch Vallés. Veg. Apèndix documental, document 6.
- ³² Arxiu Històric Provincial de Castelló. Veg. apèndix documental, documents 7, 8 i 9.
- ³³ Arxiu Històric Provincial de Castelló. Veg. apèndix documental, documents 10, 11 i 12.
- ³⁴ Arxiu Baronia Casalduch Vallés. *Ibidem*.
- ³⁵ Arxiu Municipal de Vilafamés. Veg. Apèndix documental. documents 3 i 4.
- ³⁶ Doñate Sebastià, J. M. « Villarreal en el comercio de la nieve» . Butlletí del Centre d'Estudis de la Plana [Vila-real], núm. 3 (juliol-setembre 1985), pàg. 52
- ³⁷ Viciano Agramunt, J. Ll. *Ibidem*.
- ³⁸ Cruz, J. ; Segura, J. M. *Ibidem*, pàg. 55.
- ³⁹ Olucha Montins, F. « Arquitectura i art a l'església de Sant Miquel de la Serratella» . *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo* [Benicarló], núm 45 i 46 (gener-juny 1994), pàg. 75.
- ⁴⁰ Arxiu de la Baronia Casalduch Vallés. *Ibidem*.
- ⁴¹ Gimeno Michavila, V. *Del Castellón Viejo*. Castelló: Imp. Hijo de F. Armengot, 1926, pàg.274-275
- ⁴² Gimeno Michavila, V. *Ibidem*.

Apèndix documental

Document 1

Manual de Consells de la Vila de Vilafamés

Arxiu Municipal de Vilafamés

Caixa III, carpeta 3, dia 14 de juny de 1638

Neu: Que si tomas lo barber volportar neu que la porte ason arrisch y que la vila no hixca en res.

Dia 19 de juny de 1638

Neu: Que al sirugia selidone 3 ll. porque tinga neu fins a St. Miquel altrament que no lisdone res.

Caixa III, carpeta 8, dia 13 de maig de 1643

Neu: Se determina que la vila dones 3 ll. de ajuda a la persona que portara neu ala present vila per raho pera malalts.

Caixa III, carpeta 10, dia 2 de juny de 1645

Neu: Se determina que pues esta vila acordara donar pera ajuda de costa alguna cosa pera que hiaja neu ques donen dos lliures y deu sous haço per sia cas alguns pobrets cauran malalts en lo estiu.

Caixa III, carpeta 11, dia 10 de juny de 1646

Neu: Fonch determinat ques donen 3ll. pera ajuda de costa de la neu.

Caixa IV, carpeta 2, dia 8 d'agost de 1665

Neu: Se determina que no seli done neu Joan de la font.

Caixa IV, carpeta 3, dia 29 de maig de 1667

Neu: Se determina que pera la vila y pera quey aja neu se done per ella lo mateis que ara un any que son 25 ll. y que estes se repartixquen per cases fent seda y posant ceder.

Caixa IV, carpeta 4, dia 26 de juliol de 1668

Seder de la neu: Se determina yes nomena enseder pera la seda de la neu de present vila y del corrent any al infraescrit Francesc Tora major.

□ **Caixa IV, carpeta 5, dia 20 de juny de 1669**

Neu: Se determina que y aja neu com lo any pasat donant comissio als jurats pera quen ajusten compren lo que puguen pues es de conveniencia per al be comu y en particular per als pobres adobant les mans.

Document 2

Llibre de Conselleria de la Vila de Vilafamés (1609-1613,1651-1666)

Arxiu Municipal de Vilafamés

Dia 3 juliol 1656

Neu: Se determina que la vila done pera ajuda de cost de la neu 2 ll. 2s.

Dia 3 juny 1658

Ajuda de costa per a la neu: Se determina que pera que yaja neu tot lo estiu en la present Vila fins a St. Miquel al menys se done de ajuda de costa vint y

sis lliures reals ab pacte que agen de donar neu a quin vullga en General y enparticular als malalts.

Dia 9 agost 1659

Neu: Ques done pera de lo que costa la neu de bens de la Vila vinty cinc ll. reals en consideració que es de gran benefici per a la Vila y en particular per als pobres.

Dia 15 maig 1661

Neu: Se determina que pera ajuda del que costa la neu se dona del cos de la Vila 3 ll. en consideració que es de gran benefici perals particulars y en particular perals pobres.

Dia 7 juny 1665

Neu: Se determina y es dona comisió als jurats pera que ajusten la neu com puguen y que es pesse seda y carrega la cobrança per conte de la vila.

Dia 20 juny 1666

Neu: Se determina que lo tracte de la neu se ajuste en Julio carreres donantli les 25 ll. demana ab que aja neu fins a les festes de la sanch i condició que no falte ab que sempre sien preferits los malalts en cas se veja a de faltar y que lo nomenar seder pera cobrar la seda es posava pera recobrar lo que la vila dona y a promés donarse prorroga pera altre consell.

Dia 4 juliol 1666

Seder de la seda de la neu: Se determina y es dona comisió als jurats pera que fassen la seda de la neu a quatre mans nomenant en seder a Andreu Albella.

Document 3

Libro de Intervenciones. Ayuntamiento de Villafamés. 1857-1862

Arxiu Municipal de Vilafamés

Abasto de Nieve 24 Diciembre 1857

A Cristobal Trilles por el abasto de este año según expediente.....316

Document 4

Libro de Intervenciones de Caudales diarios de la Villa de Villafamés

Arxiu Municipal de Vilafamés

Año 1861

Relacion de los gastos autorizados en el presupuesto municipal de dicha villa y año, aprobados por el Exmo. Señor Gobernador de la provincia en 22 de Obre. De 1860.

Abasto de nieve400 de

Villafamés 31 Enero 1861

Año 1863

A Cristobal Trilles por abasto de Nieve.....280

Octubre 1864

Gratificacion al abastecedor de nieve a Cristobal Trilles abastecedor de

Nieve durante la canicula.....200

20 agosto 1865

Abasto de Nieve A Cristobal Trilles y Valls por abastecer de Nieve la

localidad durante la canicula según ajuste.....400

14 octubre 1866

Abasto de Nieve A Cristobal Trilles por abastecer de nieve según expediente de subasta.....400

12 noviembre 1867

Abasto de Nieve A Cristobal Trilles por abastecer de nieve la

localidad en la estacion Canicular.....39400

28 septiembre 1868

Abasto de Nieve A Don Tomas Guia por abasto de nieve en la

epoca canicular.....
32300

11 octubre 1869

Abasto de Nieve A Don Tomas Salvador por abastecimiento de

nieve en la
epocacanicular.....45600

18 octubre 1870

A Cristobal Trilles Valls por el abasto de
nieve.....114000

Document 5

La Neu a la Pobla Tornesa

Arxiu Baronia Casalduch Vallés. Lligall 16, núm. 2, febrer de 1736

La neu que s'arreplegava al terme de la Pobla i el seu aprofitament era propietat i ús del baró.

Al febrer de l'any 1736 l'arrendatari de l'abast de la neu de Castelló, Joseph Font soguer, va fer una gelera sense permís en la partida del Coll de la Mola.

La neu era traslladada a Castelló a lloms de muls per un criat de l'arrendatari, el qual va estar detingut, ell i « el vagage con la carga de nieve y fue multado dicho hombre en 10 L(bra)s» .

Document 6

Arxiu Baronia Casalduch Vallés. Lligall 39, núm. 1, anys 1745-1746

Contra los propios, rentas y arbitrios pàg. 108-118

Thimotheo Torres escrivano Real y publico para el Reyno de Valencia, al Ayuntamiento y Juzgado de la Villa de la Sierra de Engarceran Domiciliado en la de Benlloch, Doy fee y Verdadero Testimonio a los Señores que el presente vieren, como esta dicha Villa posehe los propios Siguietes = Primeramente [...] Otrosí de lo que se saca de la nieve que se bendio en el año mil Setecientos quarenta, quarenta y tres Libras y Seis sueldos, en el año quarenta y uno, Cinquenta Libras dos Sueldos y Ocho (dineros), en el de quarenta y dos nada; en el de quarenta y tres, quarenta y seis Libras Catorce Sueldos y Seis (dineros); y en el de quarenta y quatro Veinte y nueve Libras nueve Sueldos y dos (dineros) = [...] Otrosí; Se encuentra pagar dha Villa por el imposito es encabesamiento de la nieve en el año quarenta, tres Libras y media, en el de

quarenta y uno tres libras, y media; en el de quarenta y dos, quarenta y tres, y quarenta y quatro, tres Libras en cada un año = [...] Otrosí Se encuentra que por el Coste de allendar la Nevera y bender la Nieve ha pagado en el año mil Setecientos quarenta, Veinte y una Libras doze sueldos y Onze (dineros), en el de quarenta y uno, quatro Libras; en el de quarenta y dos, diez y nueve Libras, Treze Sueldos y tres (dineros); en el de quarenta y tres, quatro Libras y media; y en el de quarenta y quatro, diez Libras cinco sueldos y dos (dineros) [...] Otrosí ha pagado dha Villa por el Coste de componer la Casa de la Villa, Abadia, Casa de los Asalariados, Herreria, Peso de Harina, Texeria, Nevera, Horno de Cocer Pan, el manchon de la Villa, y hazer una Pica para abreviar las Cavallerias [...]. Todo lo qual Consta de los Libros de Mayordomos de Propios de dha Villa, que paran en la Casa Capitular de ella, a que me refiero, y para que conste donde convenga doy el presente en execucion del auto que antecede, que Signo y firmo en dha Villa de la Sierra Dengarceran a los Ocho dias del mes de Febrero de mil Setecientos quarenta y Cinco años = en Testimonio de verdad = Thimotheo Torres Escrivano = [...]

Document 7

Arxiu Històric Provincial de Castelló

Protocols notarial del notari Joseph Artola (Cabanès i Borriol)

Caixa 21, lligall 53, any 1750, pàg. 8 i revers

Dia = 18 = Enero = 1750 Arriendo del dcho de Gavellot de nieve por Don Pasqual Ximenez á la villa de Borriol

Sepasse por esta escritura publica que por su honor Yo Don Pasqual Ximenez, vecino de la Ciudad de Valencia, y al presente hallado en esta villa de Borriol, en nombre de Apoderado de Don Antonio Basques, Administrador y recaudador General de las rentas de las Generalidades del presente Reyno [...]; Y en dicho nombre ottorgo que arriendo, y por titulo de arriendo concedo, al Ayuntamiento, Justicia, y Regimiento de esta dicha villa, [...] el derecho del Gavellot de la nieve de esta dicha villa, por tiempo de Quatro años, que tomarán su principio en el dia siete del mes de Marzo proximo Ventura, y fenecerán en el dia seis del mismo, del año que vendrá mil setecientos cinquenta y cinco, y por precio en cada un año de veinte libras moneda valenciana, pagadora en dos plazos iguales, que serán en Agosto y Navidad de cada un año, [...]; Y siendo presentes los señores Juan Llorens, Bautista Santa Maria Alcaldes ordinarios, Joseph Llansola, Jopseph Vicent de Fuster, Bartholome Santa Maria Regidores, y Joseph Falomir de Gaspar Procurador General, [...] En cuyo testimonio ottorgan la presente [...] a los diez y ocho días del mes de enero del año mil setecientos y cinquenta, [...]. =

Document 8

Arxiu Històric Provincial de Castelló

Protocols notarial del notari Joseph Artola (Cabanès i Borriol)

Día = 15 = Octubre = 1754 Arriendo del drecho de Gavellot de nieve

por Dⁿ Pasqual Ximenez a la villa de Borriol

Sepasse por esta escritura publica que por su honor Yo Don Pasqual Ximenez vecino de la Ciudad de Valencia, y al presente hallado en esta villa de Borriol, en nombre de Apoderado de Don Antonio Basques, Administrador y recaudador General de las rentas de las Generalidades del presente Reyno [...], en dicho nombre ottorgo que arriendo, y por título de arriendo concedo, al Ayuntamiento, Justicia y Regimiento de esta dicha villa [...], el drecho del Gavellot de la nieve de esta dicha villa, por tiempo de quatro años, que tomaron su principio, en el dia siete del mes de Marzo proximo preterito, y fenecerán en el dia seis del mismo, del año que vendra mil setecientos cinquenta y ocho, y por precio en cada un año, de veinte y una libras moneda Valenciana, pagaderas en dos plazos iguales que serán en Agosto, y Navidad en cada un año, [...]; y siendo presentes los señores: Vicente Campabadal Alcalde ordinario, Joseph Falomir de Gaspar, Mariano Llanda, Jayme Pastor Regidores y Bartholome Mañes Procurador General [...]. En cuyo testimonio ottorgaron la presente ante el ess^{no} de Juro en dicha villa de Borriol á los Quinze dias del mes de octubre del año mil setecientos cinquenta y quatro [...].

Document 9

Arxiu Històric Provincial de Castelló

Protocols notariales del notari Joseph Artola (Cabanès i Borriol)

Caixa 22, lligall 55, any 1758, pàg. 37 i 38

Día = 10 = Junio = 1758 Arriendo y oblign del Gavellot de la nieve por

la villa de Borriol á Dⁿ Andres Garrigó

Sepasse por esta escritura publica que por nuestro honor nosotros el Ayuntamiento, Justicia y regimiento, de la presente villa de Borriol, á saber es: Jayme Pastor Alcalde ordinario, Lorenzo Falomir, Juan esteve, Juans Llorens Regidores, y Juan Santa María Procurador General, [...]. ottorgamos que somos legitimos y verdaderos deudores á Don Andres Garrigo, Administrador y recaudador General de las Rentas de las Generalidades del presente Reyno, vecino de la Ciudad de Valencia que está ausenta, y presente Vicente Albarenga ess^{no} de dicha Ciudad su Apoderado, [...] de la quantía de ochenta y ocho libras moneda Valenciana , resultantedel drecho del Gavellot de la nieve de esta dicha villa, que le tomamos en arriendo, por el termino de Quatro años, que tomaron principio en siete de Marzo proximo preterito de este corriente año, y feneceran en el dia seis del mismo mes de Marzo del año que vendra mil setecientos sessenta y dos, á razon de veinte y dos libras en cada un año, [...], empezando a hacer la primera paga en el referido mes de Agosto proximo venturo del corriente año, [...]. En cuyo testimonio ottorgamos la presente [...], á los diez dias del mes de Junío del año mil setecientos cinquenta y ocho [...].

Document 10

Arxiu Històric Provincial de Castelló

Protocolos notariales del notari Francisco Blasco (Vilafamés)

Caixa 30, lligall 82, any 1734, pàg. 47-48

Dia 11 de Maio de 1734 Obligacion los Ald y Regidores de la Villa de

Villafames de la imposición de la nieve

Sepase por esta carta como nosotros el Dor. Pedro de Puertolas Alcalde ordinario de la Villa de Villafames, Pedro Andreu y Marco Antonio Mallasen Regidores de la misma Villa, [...] devemos a Pedro Juan Rasber Arrendador y principal de la imposicion de la nieve, que esta ausente, presente Miguel Leon su poder ausente, [...] cien libras moneda desse Reyno por el derecho de la imposicion y encabezamiento de la nieve por tiempo de quatro años, conca son el presente de Mil setesientos treinta y quatro, Mil setesientos treinta y cinco, Mil setesientos treinta y seis y Mil setesientos treinta y siete, pagadoras cada un año veinte y cinco libras en dos iguales pagas cada un año conca son la primera que seran doze libras diez sueldos en el dia quinze de Agosto primero viniente deste presente año, doze libras diez sueldos en el dia primero de Noviembre dia de todos santos primero viniente deste presente año Mil setesientos treinta y quatro, y los demas cada un año ausemejantes dios; [...] otorgamos la presente en la Villa de Villafames a los onse dias del mes de Maio de Mil setesientos treinta y quatro años [...] =

Document 11

Arxiu Històric Provincial de Castelló

Protocolos notariales del notari Francisco Blasco (Vilafamés)

Caixa 31, lligall 85, any 1850, pàg. 20 i 21

Día 19 de Enero de 1750 Arrendamiento de la nieve Dⁿ Pasqual

Xsimenes á favor de la villa de Villafamés

Sepasse por esta carta como yo Dⁿ. Pasqual Xsimenes de la Ciu^d. De Valencia vecino, que soy, y morador, hallado al presente en esta de Villafamés apoderado de Dⁿ. Antonio Basques de dha Ciu^d. de Valencia Administrador y Recaudador General, de la Real Renta, y drechos de Nieve, y Naypes de este Reyno según que de mi poder consta por la Ess^{ra}. que paso ante Agustin de Olordi de la Ciu^d. de Vala. á los onse días del mes de Julio de mil setesientos quareínta, y seís, y por carta orden de quatro de los corrientes, en dho. nombre rearriendo a esta Villa de Villafamés y su Aiuntamiento el drecho de la imposicion de la nieve para el comun de dha. presente Villa, por tiempo de quatro años que empesaran a correr des de el dia siete del mes de Março de

este presente año, y fenieseran en el mismo dia del año que vendra de mil Setesientos cinquenta, y cinco, Por precio de veinte, y seis libras, moneda corriente de este Reyno pagadoras en cada un año de los dichos quatro, empezando la primera en dho. dia de este presente año, y en el mismo día en los restantes de dhos. quatro de Arrendamiento; Y presentes Lorenzo Renau Alcalde, y Vicente Trilles Regidor [...]. En cuyo testimonio otorgamos la presente en la Villa de Villafamés a los diez, y nueve días del mes de Enero de mil setesientos cinquenta años, [...] =

Document 12

Arxiu Històric Provincial de Castelló

Protocols notariales del notari Francisco Blasco (Vilafamés)

Caixa 32, lligall 87, any 1758, pàg. 22 i revers

Dia 11 de Junio de 1758 Obligacion la Justicia y Regimto. De la Villa de Villafamés a Dⁿ. Andres Garrigo

Sepase por esta carta como nosotros La Justicia y Regimto. de la Villa de Villafamés Vicente Mallasen Al^{de} Vicente Trilles y Lorenzo Renau Reg^s. [...]; Otorgamos que devemos, á Don Andres Garrigo de la Ciu^{da}. de Valencia, como arrendador de los Reales derechos de Nieve, y Naypes, del presente Reyno, ciento, y ocho libras, por el derecho de la Imposición de la nieve por tiempo de quatro años, que tomaron su principio en siete de Marzo pasado, y fenieseran, en seis de Marzo del año mil setecientos sesenta y dos pagadoras cada un año, en el día quince de Agosto, puestas, en la Ciu^{da} . de Valencia Veinte y siete libras que pertenece y toca cada uno de los expresados quatro años, [...] en cuyo testimonio otorgamos la presente en la Villa de Villafames a los once días del mes de Junio de mil Setesientos cinquenta, y siete años[...]. =